

Һуманист сән-әткар-мүәллим

МӘН һәмшә бир охучу кими, А. Шангиз кичик мүасири вә досту кими, бөјүк мүәллим вә әдиб һагында дүшүнөркөн елә бир кур ишыглы, нурлу бир аламе дахия олурам, бу нурлу ишыглы аламини К. М. Зәрдаби, Н. Вәлиров, Ф. Кечерли, М. Ө. Сабир, Ч. Мәммәдгулузаде, Н. Нәриманов, Ө. Һагервердиев, С. С. Ахундов, Һ. Чавид, У. Һачибәјов, Ј. В. Чәмәнәмили, Ч. Чаббарлы, С. Вургул кими ишыглы, нурлу адамлары илә көрүшүр, сөһбәт едир, дәрләширәм. Она көрә ки, бөјүк Шанг мүәллим һәмин адамларла дост, һәмсөһбәт олмуш, тез-тез көрүшүш, дәрләшмиш, көз-көзә көлмишир.

Анадан олмасынын 100 иллијини гејд етдијимиз Абдулла Шангиз Азәрбајҗан ичтимаи фикри тарихинде мүстәсна хидмәти вардыр. Кичик јашлы ушагларымыз илк дәрҗә бу бөјүк педагогу «Икинчи ил», «Ушаг көәлују», «Күллар», «Түрк чөләнки», «Миллә тираәт китабы» кими дәрсликлерини охујур. Азәрбајҗан педагожи фикри тарихинде мошһур олан «Шанг мәктәби»ндегән кечиб ичтимаи һәјәтә гәдәм гојурдулар.

А. Шанг, һәр шейдән әввәл, бөјүк халг мүәллими иди вә «мөн јазычлыгымыдан әвәдә мүәллимликјимә фәхр едирәм» — дејирди. Онуң әдәби јарадычлыгы педагожи фәлијәти илә смх өләгәдәрдыр. Азәрбајҗан ушаг әдәбијәти хәзинәсинин иңчиләрини мәнә мүәллим-шаир Шанг јаратмышдыр. Бир дә бураја А. Шанг јарадычлыгынын халг әдәбијәти илә бағдылығыны өләвә етмәк ләзимидр. Халг әдәбијәтинын иңчәдән-иңчәјә билмәси, орадаки иңчиләри сечиб ајырмасы, ону өз «мәл» етмәси вә јенидән тәзә руһда халга чатдырмасы А. Шанг јарадычлыгынын ән көзәл мәзијәтләриндәндир.

Ана дилинин әлванлығынын, ширинлијини, сәдәлијини бир чох шәрһәриндә, өләчә дә «Тыг-тыг ханым», «Түлкү Һөччә кедир», «Јашың архакини гүвәтли мәнәуз һекајәләрдә чаһландыран, охучуларла сәвдиран сәһәткар хошбөхтедир. Һәлә 1911-чи илдә А. Шангә кәндәрији мәктәбунда Фирдинүбәј Кечерли јазырды: «Чобанлар һаггында јаадыгымыз шәрһәр чох хошума көлд. Нечә көрәк онлары өзүм үчүн вә шакирдләр үчүн охумушам, онларла дә чох хош көлиб, үзүңү көчүрүбүл. Онлары хоша көлмәсинә сәбәб шәрһәрин сәдәлиј вә һәгиги һиссијатдан доғуб вүчүдә көлмәсидир».

А. Шанг халг әдәбијәти илә јанашы, классик Азәрбајҗан, Шәрг, Гәрб вә рус әдәбијәтинын да ардычлы мутәлиә етмишиди вә көзәл билирди. О, даһи Низәмиддин «Иҗтисаф рофинам», В. Шекспирдән «Магбет», Д. Дефодай «Робинзон Крузо», И. А. Крыловдан тәмсилләр, М. Горькидан һекајәләр тәрчүмә етмишидр. Онуң тәрчүмәләри јүксәк бәди сәвијәси илә дә фәрғәлир. Тәсадүфи дејилди ки, бу жүнләрдә М. Әзизбәјов адына Азәрбајҗан Девләт Академик Драм Театрында Шекспир «Магбет»и мәнә А. Шангиз тәрчүмәсиндә тамашаја гојулмушдур.

Әжәр «Көзәл баһар», «Ел-оғлу», «Бир саат халифәлик», «Зәһмәт вә Зинәт», «Гочлолад» халг әдәбијәтинын төҗ-сири илә јазылмышдырса, «Нүшабә», «Султан Сәнчәр вә

җары», «Фитнә» кими әсәрләр дә классик әдәбијат мөзусунда гәләмә алынымышдыр. Һәр ки Һалда да А. Шанг орижинал сәһәткардыр.

Әлбәтте, «Һәпмиз бир күношин әррәсијәл» — шуары әдибин јарадычлыгынын ләјтмотивидир. Вә ән бәшәрә манәзи баша дүшмәјиб, мүчәррәд буржуа һуманизми кими гижәтләндиришләр, шаир синифләр мүбаризәсини маһијәтини баша дүшмәјәдә төҗирләндиришләр. Биринчи дүңја муһарибәсинин әдибә төҗ-сири нәтиҗәсиндә «Идеал вә инсанлыг», «Иблисин һүзурунда» кими романтик поемалар јараныр. Хејрхалыгә, әдәләтә чагырыш һәмни поемаларда күчлүдур. Һуманист шаир ғыргык төрәдәнләри, бөшәријәти алачылма сүрүңләри виҗдансыз-тансыз ишләр көрмәкдән өл чөкәјә чагырыр вә бә ән дә үмидсызликјә гапылыр, зорлуқун габагында ачизлијини етифраф едиә. О да тәсадүфи дејил ки, 1945-чи илдә совет халгынын алман фашизми үзәриндә тарихи гәләбәси күнүндә һуманист сәһәткар «Зәфәр һәмәси» илә «бөјүк бир чаһана» көзәдәлији вәришидр:

Көзүн ајдым, еј мүзәффәр халгымын оғлу, ғылым!

Көзүн ајдым, доғду артыг шаһлы зәфәр улдузу!

Көзүн ајдым, кечә-күндүз јол көзләјән аналар!

Еј көлиңләр, еј бачылар,

галхымы ки, тој-бајрам вар!

Азәрбајҗан реалист нәсри тарихиндә «Мәктүб јетишмәди» (1908), «Көч» (1910) һекајәләринин хусуси јери вардыр.

Азәрбајҗан һекајәсинин иңчиләриндән һесаб олунан һәр ки әсәрдә реализмин башга хусусијәти илә расталшырыг: сәрт һәјәт һәгигәти илә трик руһ бирләшир, бәди төҗ-сири даһа да артырыр.

«Мәктүб јетишмәди» һекајәси гүвәтли ичтимаи мөзәмуна маликдир. Фәһлә Гурбанлы һәјәти, башына колән фәһлә јүксәк бәди үмүмиләшдириләрлә тәсвир едилмишидр. Илһамлы, шөвлә, һөвәслә јазылмыш «Көч» һекајәси бир сәһәт әсәри кими һеч дә «Мәктүб јетишмәди»дән кәри галмыр. Вурадаки дил даһа олван бојаларла зинәтләндирилмиш, тәбиәт көзәликләринә вурғунлуг зирвәјә чатымыш, саф гәлбли, әмәксәвәр инсанларын — Кәрим бабаларын, Ајрым ғызаларын јаддаша һәкк олунан портретләри јарадылмышдыр.

«Әсримијәни төһримәлләр» повести вә «Ара» романы әдибин һәјәти вә инсанлар кечиң, дәриндән муһәлидәләринин гаунаујугун нәтиҗәси илд. Әжәр ингилабдан әввәл јәмлан «Әсримијәни гәһрәманлары» повестиндә әдиб дигтәтини ән чох буржуа-капиталист аилә-мәшәпт мунасибәтләринә вәрирсә, отузуңку илләрин сонунда тамамланан «Ара» романында саф, сәдә фәһлә айләси әсәс тәсвир объектинә чәрилик. Ара, онун арвады Күнш вә оғлу Полад ингилаб руһлу Бақы нефт фәһләси айләсини тәмсил едирләр вә онларын һәр бири бәди сурет кими, характер кими гүвәтли вә чаһлыдыр.

«Ара» романында А. Шангиз фәрди тәбиәти вә јарадычлыгы үчүн хәс олан бир чәһәт дә — бәјнәлмиләчилки дә, һәгиги сәһәткарларла мөксүш кечиң гәлблилији дә өз әксини талымышдыр.

Һәјәтинын мүвјәјән һиссәсини кәччә тамашачылар театрына бағланан гәчәман әдибин вәтәнпәрвәрлији, гәһрәманлыгы, әхләҗчә томизлији, һамусул олмагы, вәтәнкини, дилини, өҗдәдләрн сәвмәји, ата-анаја, мүәллимә һәрмәти вә бу кими көзәл инсан сифәтләри тәблиғ едиә «Көзәл баһар», «Урқ тикмәк», «Чобан», «Данишкан кулла», «Иядырым», «Хасәј», «Елоғлу», «Вотон», «Ана», «Фитнә», «Бир саат халифәлик», «Гарача ғыл» кими прәсләр ингилабдан әввәл мәктәб сәһәтләрини, сонра да һәмни театрын сәһнәсини бә әмишидр.

А. Шанг ингилабдан әввәл вә 1920—30-чу илләрдә әдәбијатшүнас вә дилшүнас алим кими дә бөјүк фәлијәтт көстөрмишидр. Онуң Азәрбајҗан әдәбијәтинын М. Фәзули, М. П. Вағиф, С. Ө. Ширвани, М. Ф. Ахундов, М. Ө. Сабир, А. Сәһһәр, М. Һадди, Һ. Чавид кими көрәкли һәмәјәндәләри, дилими вә әдәбијәтәмиз, Иран вә түрк әдәбијәти һаггындаки гижәтли очерк-моғәләлләри бу күн дә өз әлми әһәмијәтини сәхләмағдадыр.

1949-чу илдә «Коммунист» гәзәтиндә «Илһам мөбәјимиз» ады мөғәләдә гәчәман әдиб јазырды: «Мән, Бөјүк Октәбр сәһәтист ингилабынын јаратдыгы бәхтијәр һәјәт һаггында дүшүнүлүр заман һәмшә көзүмүн гаршысында шаһиди олдуғум ики ләвһә чаһланыр: кечмиш вә бу күн. Бу ики ләвһә мәнә боранды вә думанлы күнләрден сонра күношкә јаз сәһрине говушмуш адамларда олан бир һал доғурду. Бу, чох төһидир. Мудһиш фирғыналардан вә әңичи нәтирәблардан сонра һәјәт вә гәдәр даһлы олурмуш! Бу зәвғ, бу сәвички мән бүтүн гәлбимлә дурјам».

Һәр ки дөврүн, һәр ки һәјәтин шаһиди олан, һәр ки дөврүн көрәкли ичтимаи хадимләри, гүвәтли гәләм сәһиләри илә достлуг вә јолдашыг едән әдиб «боранлы вә думанлы күнләри» вә «күнөшкә јаз сәһрини» кечиң ләвһәләрдә танытмағә мөғәсидә јаздыгы «Хәтирәләрим» китабда бунуңку охучуларын ејрәнмәјә, ибрит көтрмәјә, әсләрдан-әсләрдә кәччә көзәл әдәт-әһәналәри јәтәтмағә вә сәһәтист Вәтәнимиз даһа дәриндән сәвмәјә, сүлһүн гәдрини билмәјә сәсләјән сәһифәләр даһа чөлдур.

Халгымынын фәхрә ләјиг мүәллим вә јазычысы Абдулла Шангиз 90 иллик јубиләјиндә Азәрбајҗан халг јазычысы Ијләс Әфәндијәви сәләјиди бөјүк һәгигәти бу күн дә — сәвими әдибин вә ичтимаи хадимин јүз иллик јубиләји күнүндә дә тәқдир едирик: «Иллар кечәчәк... Јени-јени нәсилләр кәләчәк. Шанг бизим үчүн олдуғу кими, онлар үчүн дә һәмшә әзиз олачағдыр».

Камран МӘММӘДОВ